

مراسم آیینی و گفتمان آن با فضای شهری در هند*

هدا کاملی

کارشناس ارشد معماری منظر، دانشگاه مونترآل کانادا
kameli@gmail.com

عطیه غفوری

پژوهشگر دکتری مطالعات شهری با گرایش پایداری، دانشگاه استراسبورگ فرانسه
atieh.ghafouri@gmail.com

میترا قربانی کلخواجه

کارشناس ارشد مهندسی ساختمان، دانشگاه کنکور دیا، مونترآل، کانادا
mitra.ghorbani@gmail.com

چکیده

جشن‌ها و مراسمی که ریشه در اعتقادات مردم داشته و اجرای آن‌ها در طول سالیان تثبیت شده باشد، مراسم آیینی خوانده می‌شود. این‌گونه مراسم یا در معابد و محوطه‌های محدود معماری یا در فضاهای شهری و عمومی برگزار می‌شود. در این مقاله مراسمی که در حوزه شهری، به صورت جمعی و عمومی اجرا می‌شوند، مدنظر است و تلاش می‌کنیم به سؤالاتی برای درک ارتباط مراسم آیینی با فضاهای شهری پاسخ‌گوییم. این مطالعه به بررسی ارتباط میان فضای شهری و مراسم آیینی در شهرهای هندوستان می‌پردازد و در این جهت، سه نمونه موردی را مطابق سه گونه ارتباط کالبدی تحلیل می‌کند: مراسم قوالی به‌عنوان مراسم مرکزی، آیین غسل مقدس و جشن نور در شهر بنارس در ساحل رود گنگ به‌عنوان مراسم خطی و جشن میوآر، فستیوالی در شهر اودهی پور به‌عنوان مراسم گسترده. در این نوشتار پس از معرفی این آیین‌ها، به بررسی معیارهای کیفیت فضایی به لحاظ کالبدی و فعالیتی (از قبیل ارتباط حرکتی، ارتباط بصری، ارتباط شنیداری و برقراری نظم و بهداشت) پرداخته می‌شود که برای برگزاری مناسب مراسم در سطح شهر و ازدحام جمعیت لازم است و سعی شده تا تأثیر آیین‌ها بر معنای شهر و شکل‌گیری هویت آن از نظر دور نماند.

مشاهدات میدانی مؤید این فرضیه است که با وجود اینکه در نمونه‌های مطالعه شده احتمالاً فضای شهری در زمان شکل‌گیری آیین، امکان برگزاری مطلوب آن را فراهم می‌کرده اما امروزه با توجه به افزایش جمعیت، فضاهای شهری، محدودیت‌های زیادی به برگزاری آیین‌ها و مناسک جمعی تحمیل کرده است و معیارهای موردنیاز مراسم در برگزاری محقق نمی‌شود. با عنایت به نقش مؤثر کالبد در حفظ تداوم حیات یک آیین، در صورتی که این محدودیت‌ها موردتوجه قرار نگیرند، ممکن است معنای این مراسم در درازمدت به‌درستی به نسل‌های بعد انتقال پیدا نکند.

واژگان کلیدی

مراسم آیینی - فضای شهری - مراسم قوالی در درگاه نظام‌الدین دهلی - جشن نور و غسل مقدس در بنارس - فستیوال میوآر در اودهی پور

مقدمه

شهرهای هند بستری شناخته شده برای بروز مراسم و آیین‌های مختلف هستند و نمونه مناسبی برای بررسی ارتباط و نحوه تطابق شهر با آن‌ها به شمار می‌روند. در این مطالعه سؤالاتی از این دست مطرح می‌شوند که مراسم یا جشن‌های آیینی به چه اشکالی می‌توانند در شهر شکل بگیرند؟ چگونه در فضای شهری مدیریت می‌شوند؟ مراسم چه کالبد و کارکردهایی را در پیرامون حوزه خود می‌طلبند و چه ارتباطی به لحاظ فعالیتی در شهر دارند و چگونه باعث شکل‌گیری هویت شهر می‌شوند؟

آیین به مثابه فعالیتی اجتماعی نه فقط نیازمند فضاست، بلکه در ارتباط تنگاتنگ با آن است، بر آن تأثیر می‌گذارد، از آن تأثیر می‌پذیرد و حتی به خلق فضا منجر می‌شود. علاوه بر این آیین به مثابه پدیده‌ای فرهنگی و اجتماعی، قابلیت حمل روابط اجتماعی و فرهنگی را دارد و از آنجایی که شهر نوع خاصی از سازمان‌یافتگی زندگی اجتماعی در انطباق با فضا تلقی می‌شود و به عنوان فضایی کالبدی در ارتباط مستقیم با فضای اجتماعی است (علی‌الحسابی و پای کن، ۱۳۹۲)، می‌تواند در شکل‌گیری هویت شهر مؤثر باشد.

مراسم، آیین و مراسم آیینی

می‌توان مراسم آیینی را نوع خاصی از گفتار و اعمال منظم دانست که از آموزه‌های دینی و ماورایی سرچشمه گرفته و یا برای بیان احساسات دینی و مذهبی به کار گرفته می‌شود و به دلیل قدمت زیادی که دارند در بیشتر موارد با سنت و تاریخ مردمان یک منطقه پیوند خورده‌اند و جزئی از فرهنگ روزانه و انکارناپذیر مردم شده‌اند (عابدی، ۱۳۸۵).

در حقیقت نقش اصلی آیین‌ها این است که به عنوان واقعه‌ای تکرارپذیر و برخوردار از ماهیتی نمادین، در ایام خاص، منظره ویژه، غنی و متنوع ایجاد می‌نماید، تجربه‌ای خاطره‌انگیز در فضای شهری به‌جای می‌گذارد و فضاهای عمومی شهر را خوانا و معنادار می‌کند و یک هویت ویژه برای هر شهر به وجود می‌آورد (علی‌الحسابی و پای کن، ۱۳۹۲).

معیارهای موردنیاز برای برگزاری مراسم آیینی شهری

در این بخش با توجه به نیازهای اولیه هر کدام از مراسم آیینی برای ظهور در شهر از قبیل دسترسی، فضای موردنیاز، قابلیت‌های کالبدی لازم، امنیت و کیفیت فضا به بررسی میزان هماهنگی آن‌ها با فضای شهری پرداخته تا به میزان مفید بودن این رابطه دست‌یابیم. با توجه به افزایش جمعیت و بالا رفتن اهمیت بهداشت، دو معیار به نیازهای ذکر شده اضافه می‌شود که در میزان مطلوبیت فضا برای همه مراسم و آیین‌ها ضروری است. در بخش بعد این معیارها در نمونه‌های موردی انتخاب شده بررسی خواهند شد. این نمونه‌ها عبارت‌اند از: مراسم قوالی در دهلی، آیین غسل مقدس و جشن نور در شهر بنارس در ساحل رود گنگ و جشن میوار، فستیوالی در شهر اودهی پور^۴.

کیفیت فضا در اوج مراسم و ازدحام جمعیت

برای برگزاری جشن‌ها ملزوماتی از نظر کالبدی و کارکردی در سطح شهر لازم است. از جمله:

مراسم به معنی مرسوم‌ها، آداب، آیین‌ها (فرهنگ معین)، رسم‌ها، عادت‌ها، دستورها، قاعده‌ها، قوانین و شرایط (فرهنگ دهخدا) است. مراسم جمعی، نوعی از مراسم است که عموم مردم یک جامعه، در مقیاس‌های مختلف، در ایجاد و انجام آن مشارکت دارند که دارای تعاملات اجتماعی بسیار قوی است. مراسم آیینی نوعی از مراسم است که زمان حال را به زمان اساطیری پیوند می‌دهد و یادآور موضوعی است که هر قدر کهنه باشد، باید یادآوری و تکرار شود. مراسم آیینی نوعی از مراسم جمعی است که هدف افراد شرکت کننده در آن، واحد و یادآوری و زنده نگاه‌داشتن نمادها است (مینیاتور سجادی، ۱۳۹۰).

آیین به معنی سیرت، رسم، عرف، طبع و عادت (فرهنگ دهخدا) است. آیین‌ها کارهای نمادین، متعارف و مرسوم هستند که در جامعه‌های انسانی برای بهره‌گرفتن از نیروهای فرا طبیعی انجام می‌شوند. رهبری و اجرای آیین‌ها می‌تواند به دست افراد خاص آن جامعه و یا افراد عادی باشد (بین، ۱۳۸۶). تعالیم دینی باید به گونه‌ای به پیروان ادیان مختلف تعلیم داده شود و به اجرا درآید. وظیفه اجرایی کردن این تعالیم بر عهده مراسم خاصی است که از آن‌ها به عنوان مراسم آیینی یاد می‌شود و در اسلام، آن‌ها را سُنن، شعائر و مناسک می‌نامیم.

دورکیم می‌گوید پس از آنکه جامعه از حالت بی‌نظمی و آشوب به حالت نظم درآید، در جامعه طبقه‌بندی، رده‌بندی و شخصیت‌سازی شکل می‌گیرد و افراد از هم جدا می‌شوند و میانشان تقسیم‌کار اجتماعی ایجاد می‌شود. این حالت نظم است ولی در جشن این نظم موجود زیر سؤال می‌رود. در جشن، شخصیت و طبقه افراد باهم آمیزش پیدا می‌کند و یک نوع یکدستی و یکپارچگی ایجاد می‌شود و تابوها به زیر پا گذاشته می‌شوند. مفهوم جشن، آن هنگام تبدیل به جشن می‌شود که اصل تکرار در آن باشد؛ یعنی مثل سنت و رسوم همیشه باید از یک تکرار حرکت کنیم و اگر این تکرار نباشد، معنا از بین می‌رود (فکوهی، ۱۳۸۹).

جذب مشتری و درعین حال ایجاد کاربری‌ها و فروشگاه‌های مرتبط (اجاره سکو- قایق- فروش گل و شمع و عود) ازجمله حواشی این‌گونه مراسم است.

علاوه بر مشکلات فضایی ذکرشده، در زمان مراسم شیوع بیماری‌های مسری مانند وبا و تب دنگ در دهلی سازمان بهداشت جهانی را نگران کرده است. بر طبق آمار سازمان بهداشت جهانی از ۲۰ سال پیش از هر ۵۰ توریست یک نفر با تب دنگ از هند باز می‌گشت. در حالیکه اکنون به دلیل عدم توانایی مسئولان در کنترل بهداشت در مراکز پر جمعیت شهری مانند مراسم ذکرشده این آمار از ۱ به ۶ افزایش یافته است (Gardiner, 2012).

نمونه‌های موردی

۱) مراسم قوالی در درگاه نظام‌الدین دهلی

قوالی یکی از شاخه‌های موسیقی عرفانی است که ریشه آن به شش سده پیش باز می‌گردد. صوفیانی که به هنگام مراسم، اشعار مولایان خود را به صورت سروده‌هایی اجرا می‌نمودند به قوال شهرت یافتند. قوالان هنگام قوالی کردن، به ترتیب ویژه‌ای در دو، سه و گاهی چهار ردیف پشت سر یکدیگر می‌نشینند. اسباب و لوازم موسیقی مانند دهل و یک نوع هارمونی ویژه از ملزومات این مراسم است. آواز قوالی با حرکات سر، دست و بدن اوج می‌گیرد. محفل یا مجلس قوالی معمولاً پس از نماز عشا آغاز می‌شود و شاید تا صبح هم ادامه یابد. قوالی بیشتر در زیارتگاه‌ها اجرا می‌شود (سایت Rawalpindi).

مراسم قوالی در نظام‌الدین درگاه دهلی، در فضای باز برگزار می‌شود و به دلیل شکل باز و ترکیبی بافت شهر در محل مذکور

ارتباط حرکتی

ارتباط حرکتی برای دسترسی به مراسم برای مردم و همچنین برای ارائه خدمات اورژانس ضروری است. علاوه بر آن ارتباط حرکتی در داخل مراسم نیز به نظم و هماهنگی در برگزاری آن بخصوص با ازدیاد جمعیت کمک می‌کند. این دو گونه ارتباط در درون مراسم و نیز با خارج می‌بایست به وسیله تغییرات کالبدی در ساختار خیابان و یا محل برگزاری به‌طور موقت یا دائمی حاصل شود.

ارتباط بصری

به‌منظور برقراری ارتباط دیداری میان برگزارکنندگان اصلی و تماشاچیان باید تمهیداتی صورت گیرد تا با ازدیاد جمعیت این ارتباط مختل نشود.

ارتباط شنیداری

ارتباط شنیداری در مواردی که مراسم با اجرای موسیقی و یا سخنرانی همراه است می‌بایست تأمین شود. امروزه با استفاده از فناوری پخش صدا مسئله ازدیاد جمعیت حل شده است؛ اما در مواردی که چند مأخذ صوتی وجود دارد و یا مراسم در گروه‌های مختلف اجرا می‌شود می‌تواند مشکل‌ساز باشد.

برقراری نظم و بهداشت

به‌منظور برقراری نظم می‌بایست هماهنگی مراسم با فضاهای مجاور از قبیل فضاهای مسکونی، مکان‌های زیارتی مجاور و کاربری‌های تجاری برقرار باشد. اختلال در دسترسی به مغازه‌ها و

تصویر ۱. راست : مراسم قوالی در محوطه مابین مقبره‌ها روبه‌روی درگاه خواجه نظام‌الدین، دهلی، نو. مأخذ : www.kunzum.com/2010/11/17/delhi-enjoy-the-weekly-qawwalis-at-nizamuddin-dargah

چپ : درگاه خواجه نظام‌الدین، دهلی، نو، مأخذ : www.delhitravel.org/wp-content/uploads/2011/06/Hazrat-Nizamuddin-Dargah-Delhi-Picture-3.jpg

همراهی با گروه می‌آیند و گروهی نیز تنها برای زیارت می‌آیند و از کنار مراسم، خود را به مقبره موردنظر می‌رسانند.

خصوصیات فضایی موردنیاز

از اصلی‌ترین نیازهای کالبدی این مراسم نیاز به فضایی گشوده است با جایگاه نشستن گروه اصلی و جهت‌گیری رو به مقبره، پس از آن محل نشستن مراجعه‌کنندگان که دایره‌وار اطراف آنان را پر می‌کنند. نیاز به برقرار بودن ارتباط بصری گروه با داخل مقبره باعث می‌شود تا در مقابل در ورودی مقبره جای‌گیری نمایند و در تمام طول مراسم مأمورانی از توقف زائران و سد کردن مسیر دید جلوگیری می‌کنند. این مراسم ساکن است و از گونه مراسم مرکزی محسوب می‌شود.

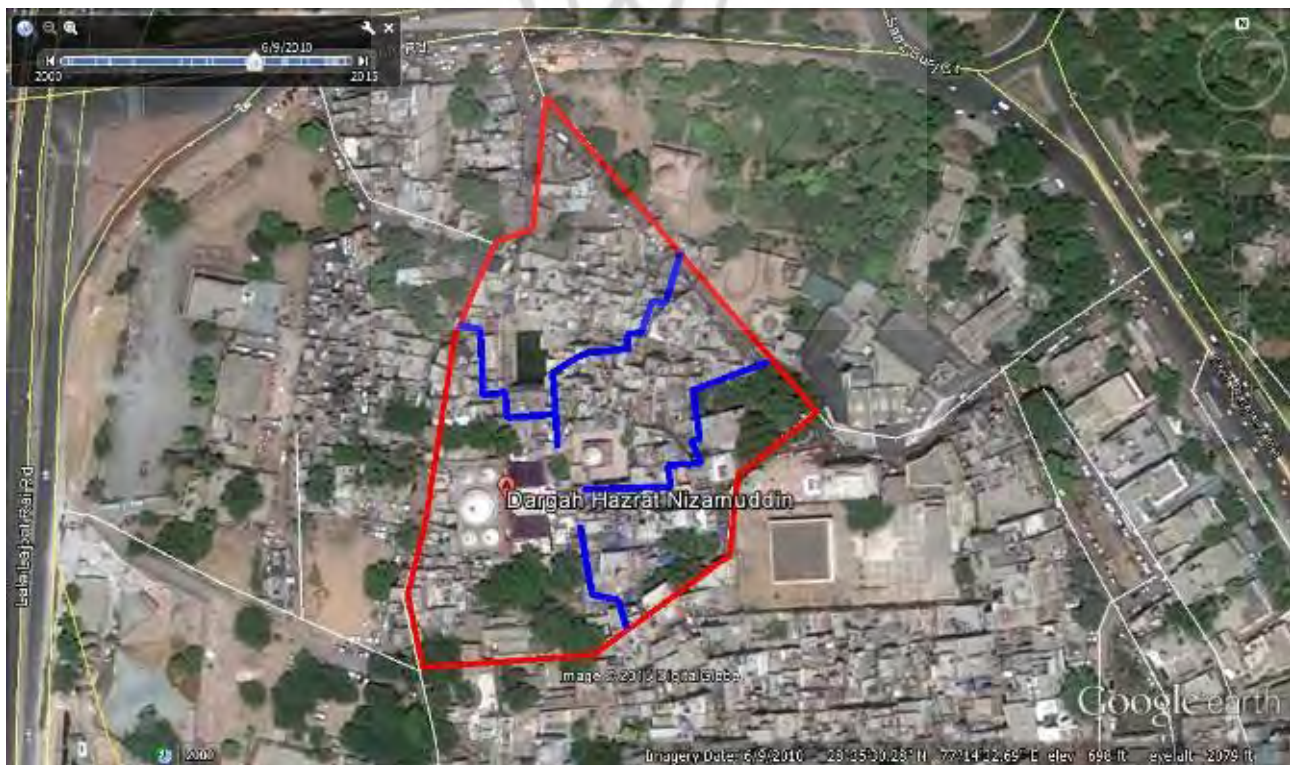
با ازدیاد جمعیت نیاز به فضای بزرگ‌تر، انکارناپذیر است اما فضای در دسترس تنها گشودگی‌های میان مقبره‌ها و خانه‌ها است. این ساختمان‌ها و مقبره‌های مقدس قابل جابه‌جایی نیستند بنابراین از امکانات جدید تکنولوژیک مانند بلندگو، پخش و ویدئو و دوربین مداربسته استفاده می‌شود.

با توجه به محدودیت فضایی و هم‌جواری نزدیک با بافت مسکونی، با ازدیاد جمعیت در زمان اوج مراسم مشکلات بسیاری برای ایجاد نظم و آرامش ایجاد می‌شود. همچنین با توجه به محدودیت دسترسی از کوچه‌های باریک قدیمی که پاسخگوی عملکرد

که از تداخل محوطه مقبره‌ها با منطقه مسکونی و بازار ایجاد شده، یک فضای شهری محسوب می‌شود (تصویر ۱).

مراسم قوالی در محوطه مقبره شیخ محمد نظام‌الدین اولیاء، صوفی قرن ۱۳ و ۱۴ میلادی به‌صورت هفتگی و در اعیاد مذهبی به‌صورت مفصل‌تری برگزار می‌شود. این محوطه از هم‌جواری مقبره نظام‌الدین با مقبره امیر خسرو دهلوی، شاعر موسیقی‌دان و تعدادی مقبره‌های دیگر شیوخ صوفی و بازار قدیمی شهر به وجود آمده است و گونه ظهور مراسم آئینی در فضای شهری محسوب می‌شود. این فضای شهری کاملاً زنده و فعال است و بسیار تحت تأثیر برگزاری این مراسم قرار می‌گیرد (تصویر ۲).

منطقه نظام‌الدین یکی از مناطق قدیمی شهر دهلی است که امروزه به‌وسیله خیابان مترواً به دو قسمت شرقی و غربی تقسیم شده است. قسمت شرقی محل مقبره همایون، ایستگاه قطار و منطقه سطح بالای شهر قرار دارد. قسمت غربی، محل قرارگیری مقبره نظام‌الدین و دیگر فضاهای همراه آن است. در نقشه زیر محوطه و بافت قدیمی بازار و مجموعه مقبره‌ها که مشخصاً به‌وسیله خیابان‌های جدید احاطه شده‌اند نمایان است (تصویر ۲). اجتماع مردم در مراسم قوالی مانند یک کنسرت حول اجرای موسیقی و خواندن شعر توسط گروه صوفیان صورت می‌گیرد. این گروه، بر روی زمین خارج از ساختمان مقبره‌ها رو به جهت مقبره می‌نشینند. در حین انجام مراسم، جمعیت زیادی برای دیدن و

تصویر ۲. فضاهای هم‌جوار (مقبره‌ها و مسجد - بافت مسکونی - مسیر دسترسی و بازار) مأخذ: هدا کاملی.

مسیر حرکت این مراسم و گستره‌ای از شهر که پوشش می‌دهد شامل فضاهای هم‌جوار شامل برج ساعت، معبد، بازار، کاخ، دروازه و گاتهای حاشیه دریاچه است. گروه‌های مختلف در زمان‌های متفاوت به کناره دریاچه می‌رسند و پس از مدتی توقف می‌روند و گروه دیگری جایشان را می‌گیرند. این نمونه از مراسم آیینی در شهر از گونه متحرک و گسترده است. دو گرہ در مسیر حرکت، محل جمع شدن جمعیت و انتظار برای رسیدن گروه‌های حامل مجسمه‌ها است: یکی در فضای اطراف برج ساعت و دیگری محوطه باز جلوی معبد اصلی.

خصوصیات فضایی مورد نیاز

مسیر حرکت در خیابان و محل توقف تماشاچیان در طول مسیر باید مورد توجه قرار گیرد. همچنین مسیر حرکت که به وسیله خطوط گچی بر روی زمین مشخص می‌شود تا تماشاچیان زودتر در طول مسیر منتظر بمانند. در مسیر بازار بعضی از کافه‌ها به محل توقف مردم تا ورود گروه‌های حامل مجسمه‌ها تبدیل می‌شوند و دست‌فروشان به فروش اسباب جشن و گل می‌پردازند. بر لبه دریاچه گات‌ها دسترسی به آب را آسان کرده‌اند، زیرا در قسمتی از مراسم آب را به مجسمه‌ها عرضه می‌کنند. مجسمه‌ها را بر روی یک پلکان رو به دریاچه قرار می‌دهند و زنان دورتادور آن‌ها به عبادت می‌پردازند. در این مراسم گات‌ها تا حدود زیادی جایگاه مناسبی برای نشستن برگزارکنندگان و تماشاچیان مهیا می‌کنند. اگرچه به نظر می‌رسد ازدیاد جمعیت به رونق بازار کمک می‌کند

عبوری و تجاری نیستند، در صورت نیاز به دسترسی نیروهای اورژانس از قبیل آمبولانس و آتش‌نشانی، خطرات زیادی جمعیت را تهدید می‌کند.

۲) جشن گنجور یا میوار اودهی پور

در ایالت راجستان و بسیاری از شهرهای شمالی هند، ۲-۳ روز پس از سال نو در مراسمی به نام میوار در اواسط ماه مارس میلادی برای استقبال از بهار جشن گرفته می‌شود. ریشه این مراسم جشنی است به نام گنجور^۶ (تصویر ۳) که در واقع جشن بانوان است و برای پرستش پارواتی^۸، همسر خدای شیوا^۹ است و به روایتی می‌توان آن را مشابه جشن عروسی قلمداد کرد. در روز آخر مراسم گنجور زنان لباس‌های رنگی به تن می‌کنند و تصاویر و مجسمه‌های شیوا و پواراتی را آذین می‌بندند و بالای سر می‌گیرند و با شعر و موسیقی در شهر حرکت می‌دهند تا به دریاچه یا رودخانه یا استخر مقدس شهر برسند (Ganj, 1990: 11-12). در بعضی شهرها در انتهای مراسم مجسمه خدایان را به آب می‌اندازند.

در شهر اودهی پور حرکت از برج ساعت آغاز می‌شود و با گذر از مسیر بازار به سوی دریاچه پیچولا^{۱۰} می‌انجامد (تصویر ۴). البته گروه‌های مختلفی در این مراسم شرکت می‌کنند و از نقاط مختلف به سمت برج ساعت می‌آیند و مسیر اصلی از برج ساعت تا معبد جاگدیش^{۱۱} و از آنجا تا دروازه گنجور گاتها^{۱۲} می‌روند و بر گاتهای لبه دریاچه پیچولا مستقر می‌شوند و ادامه مراسم نیایش و رقص و آواز انجام می‌شود و تا بعد از غروب آفتاب ادامه می‌یابد.

است و بعد از روزه و یا قبل از ورود به معبد این کار را انجام می‌دهند. غسل آئینی که با عنوان غسل مقدس نیز مشهور است قسمتی از جشن نور است (Plum-Ucci, 2008: 75). همچنین یکبار در سال در ماه نوامبر شب و روز قبل از جشن نور^۳، در اولین شبی که ماه در آسمان نیست، از تمام هند به سوی ساحل رود گنگ می‌آیند تا با فرو بردن کامل بدن و انجام مراسم، جسم و روح خود را با آب مقدس از بدی‌ها پاک کنند.

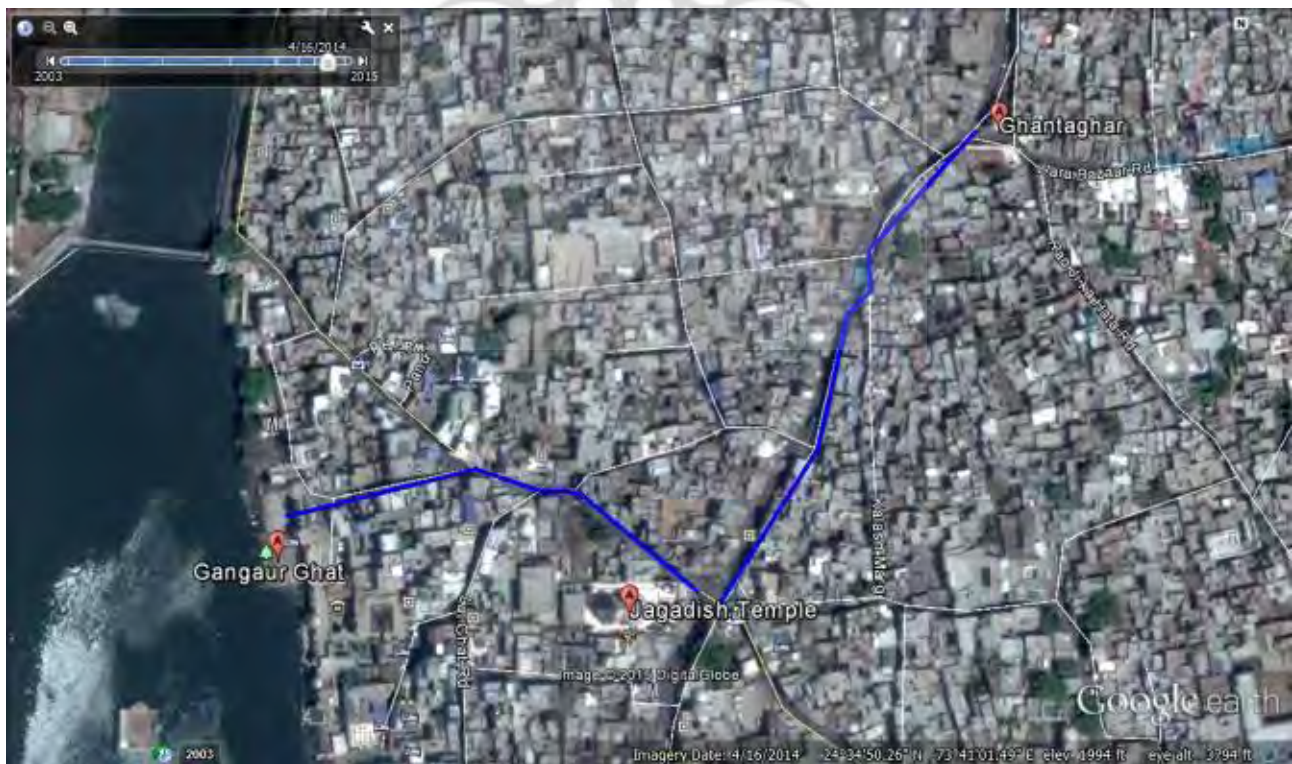
حاشیه غربی رود گنگ از قرن‌ها پیش هماهنگ با این مراسم و دیگر جشن‌ها طراحی شده است. گاتهاها، پلکان‌های دسترسی به آب، در فصول مختلف که سطح آب رودخانه متفاوت است همواره کارآمد است. قصرها و معابد بسیاری نیز در راستای رود ساخته شده‌اند. قایق‌ها نیز برای جابه‌جایی و استقرار بازدیدکنندگان در مقابل محل برگزاری مورد استفاده قرار می‌گیرند تا بهترین جایگاه را با دید مناسب به مراسم مهیا سازند (تصویر ۵). خیابان‌های منتهی به رود گنگ یا کاربری تجاری دارند و یا محل معابد و اشرف‌ها و مراکز جمع‌کردن الوار برای مراسم مرده‌سوزی هستند. در زمان جشن‌ها قایق‌ها نیز برای جابه‌جایی و استقرار بازدیدکنندگان جمع می‌شوند تا بهترین جایگاه را مهیا سازند.

کوچه‌های قدیمی و باریک و خیابان اصلی نیز پاسخگوی سیل جمعیت در زمان مراسم نیست و در بیشتر مواقع به روی خودروها

ولی در هنگام عبور گروه‌های برگزارکننده، کار مغازه‌ها به دلیل کم بودن عرض خیابان مختل می‌شود. مقصد نهایی مراسم در کنار رودخانه نیز قابلیت پذیرش جمعیت بیشتر را ندارد و گروه تماشاگرانی که دیرتر به محل می‌رسند از داشتن ارتباط بصری با مراسم نیایش محروم می‌شوند. از دیگر مشکلاتی که به دلیل عرض کم خیابان و نظام نیافتن حرکت گروه‌های برگزارکننده ایجاد می‌شود تداخل مسیر حرکت گروهی است که از کنار دریاچه باز می‌گردد با گروه جدیدی که تازه به کنار دریاچه رسیده است. بر طبق تحقیقات بهداشتی در حین این مراسم به دلیل ازدیاد بیماری‌های مسری که در اجتماعات از طریق هوا و آب منتقل می‌شوند، شهرداری شهر ادهی پور تصمیم به انتشار گازهای ضد عفونی‌کننده در زمان ازدیاد جمعیت و مراسم خاص گرفته است (مرکز ملی کنترل بیماری‌های هند).

۳) غسل مقدس در بنارس

بنارس یکی از قدیمی‌ترین و مقدس‌ترین شهرهای دنیا است و یکی از قطب‌های زیارتی هندوها به شمار می‌رود. این شهر در حاشیه رود گنگ که رودی مقدس و منسوب به خدای شیوا است، شکل گرفته و به پایتخت مذهبی هند نیز مشهور است. غسل کردن در آب رودخانه گنگ برای هندوها یکی از راه‌های پاک شدن روح

تصویر ۴. مسیر حرکت فستیوال میوار، از برج ساعت تا معبد جاگدیش و در نهایت تا دروازه گنجور گاتها، اودهی پور، مأخذ: هدا کاملی، ۱۳۹۰.

گونه‌شناسی مراسم آیینی به لحاظ کالبدی در فضاهای شهری

بعد از معابد و پرستشگاه‌ها و خانه‌ها، فضاهای شهری محل بروز مراسم آیینی در سطح وسیع‌تر هستند. امروزه انواع جشن‌ها و کارناوال‌ها در تمامی شهرهای دنیا برگزار می‌شود. مراسم در شهر یا در یک محوطه باز و به شکل متمرکز برگزار می‌شود و یا در حال حرکت و در طول مسیرها. با توجه به نمونه‌های بررسی شده می‌توان مراسم در شهر را به سه گروه مرکزی، گسترده و خطی تقسیم کرد (جدول ۱).

مرکزی

در این‌گونه از مراسم، گروهی از مردم در یک فضای محدود شهری حول یک پدیده، اتفاق و یا اجرایی خاص جمع می‌شوند. در این حالت شرکت‌کنندگان در دو گروه برگزارکننده و تماشاچی حضور می‌یابند که گروه برگزارکننده در محلی استقرار می‌یابد و تماشاچیان گرداگرد آن‌ها جمع می‌شوند. ارتباط بصری و شنیداری میان این دو گروه برقرار می‌شود و این مجموعه ایستا و ساکن و متمرکز است. نمونه این‌گونه مراسم در ایران، تعزیه است که گاهی در میدان و فضای گشوده شهری برگزار می‌شود. میزان اثرگذاری آن بر فضاهای مجاور متوسط و در حیطه تعریف‌شده صورت می‌گیرد. نمونه موردی از این‌گونه در هندوستان، مراسم قوالی در درگاه نظام‌الدین است.

گسترده

در شرایطی که برگزاری مراسم با درگیر شدن سطح گسترده‌ای از شهر همراه باشد و شبکه‌های ارتباطی و خیابان‌ها صحنه برگزاری مراسم باشد آن را گسترده می‌نامیم. فستیوال‌های

بسته است؛ ریکشوی‌های^{۱۵} دو یا سه چرخه‌ای اصلی‌ترین وسیله ارتباطی تا گاتهای مقدس هستند. گاتها ذاتاً عملکردی هستند و فعالیت‌های متنوعی را از قبیل دسترسی دیداری و فیزیکی به رودخانه پوشش می‌دهند. همچنین به‌غیر از فعالیت‌های اجتماعی محلی، تنظیم‌کننده ایده آلی برای فعالیت‌های اجتماعی، مذهبی و تجاری هستند (Samant, 2004: 253-233).

مراسمی هر شب و به‌طور خاص در شب جشن نور با اجرای نیایش توسط گروه‌های مختلف بر سکوها آغاز می‌شود و تا پاسی از شب ادامه دارد. تماشاچیان از نقاط مختلف شاهد مراسم هستند؛ از گاتهای مجاور، سکوها و قصرهای مشرف و قایق‌های نزدیک ساحل رو به مراسم. نزدیک به سحر اجتماع مردم سعی می‌کنند خود را برای اجرای غسل به آب برسانند؛ حرکت مردم در این مراسم آشکار است اما نظام‌مند نیست و در واقع با هدف رسیدن به آب، حرکت انجام می‌گیرد؛ بنابراین گونه خطی از مراسم آیینی در شهر محسوب می‌شود.

خصوصیات فضایی مورد نیاز

مسیرهای دسترسی شهری متناسب، مجموعه‌های تجاری برای برآوردن نیازهای مراسم و پاسخ‌گویی به تماشاگران، دسترسی آسان به آب برای رها کردن خاکستر و گل و شمع در آب رودخانه باید مورد توجه قرار گیرد. ارتباط حرکتی همه مراجعان برای داشتن دسترسی مناسب به آب و برقراری ارتباط دیداری و شنیداری با کل مجموعه در مراسم عمومی بسیار مهم است.

مسیر رسیدن از شهر به گاتها نیاز به ساماندهی و هماهنگی با سیل جمعیت دارد. به‌علاوه هماهنگی مردم برای برقراری عدالت در دسترسی به آب مشکل است.

است. این گونه از مراسم به صورت غیرمتمرکز است که بر سطح گسترده‌ای از فضاهای هم‌جوار، تأثیر گذرا و محدود می‌گذارد. نمونه موردی از این گونه در هندوستان، جشن میوار در اودهی پور است.

سنّتی اروپایی و همچنین مراسم دسته در عاشورا و تاسوعا و نیز جشن گوجه‌فرنگی در اسپانیا نمونه‌هایی از این دست هستند. برگزارکنندگان و تماشاچیان در این حالت در کنار هم قرار می‌گیرند و معمولاً کل این مجموعه در قسمتی از شهر در حرکت

جدول ۱. نیازهای فضایی و سه گونه برگزاری مراسم آیینی در شهر بر اساس نمونه‌های مورد بررسی. مأخذ: نگارندگان.

نیازهای فضایی				گونه‌های برگزاری مراسم آیینی
نمونه	اثرگذاری بر کاربری‌های مجاور	نقطه توجه و تمرکز	حرکت و سکون	
مراسم قوالی	متوسط	متمرکز	ساکن	مرکزی
جشن میوار	محدود	غیرمتمرکز	متحرک	گسترده
غسل مقدس و جشن نور	زیاد	نیمه‌متمرکز	متحرک	خطی

جدول ۲. ارتباط کالبدی و فعالیتی سه نمونه مراسم مورد بررسی در شهر. مأخذ: نگارندگان.

غسل مقدس	میوار	قوالی	
حرکت در حاشیه رود و با قایق در مسیر رود	از میان بازار و خیابان‌های منتهی به دریاچه	با خارج از طریق کوچه‌های قدیمی و بازار	ارتباط حرکتی
استفاده از اختلاف ارتفاع گاتهاها، سکوها و قصرهای حاشیه دریاچه و از قایق‌ها رو به ساحل	استفاده از اختلاف ارتفاع گاتهاها، سکوها و قصرهای حاشیه دریاچه	نشستن تماشاچیان در اطراف و تلویزیون مداربسته	ارتباط بصری
در مراسم غسل این ارتباط در گروه‌های کوچک در حین مراسم به دست می‌آید	نوای بلند موسیقی همه گروه‌ها کاملاً این ارتباط را پوشش می‌دهد	استفاده از بلندگو	ارتباط شنیداری
با کنترل کم نیروهای انتظامی	با کنترل مردمی	با کنترل انتظامی	برقراری نظم و بهداشت
هماهنگ	هماهنگ	هماهنگ با دیگر مقبره‌ها و کاربری بازار ولی در تضاد با خانه‌های مسکونی	هماهنگی با فضاهای مجاور
عدم تناسب با ازدیاد جمعیت	نسبتاً هماهنگ	عدم تناسب طراحی با جمعیت	تناسب با نیاز جمعیتی

خطی

خطی مانند خیابان، لبه رودخانه و ... به صورت خطی ظاهر می شود نقطه تمایز آن با نمونه گسترده، محدودتر بودن فضاهای درگیر با این گونه مراسم است. نمونه موردی از این گونه در هندوستان، مراسم غسل مقدس در بنارس است.

این نوع از مراسم شهری را می توان از جنبه محدودیت فضای شهری، مشابه گونه مرکزی محسوب کرد با این تفاوت که نقطه تمرکز و توجه مراسم غیرمتمرکز است و در یک خط شکل می گیرد. معمولاً به دلیل همجواری و تحت تأثیر یک عنصر شهری

نتیجه گیری

یک از این سه شهر را نمی توان از این آیین ها جدا دانست؛ اما با گذشت زمان و عدم تناسب فضاهای دسترسی و فضای برگزاری مراسم با ازدیاد جمعیت مشکلاتی برای برقراری ارتباط حرکتی، بصری و شنیداری و همچنین مختل شدن نظم و بهداشت عمومی ایجاد می شود و موجب افزایش انتقال بیماری های مسری می گردد. این موارد موقتاً به وسیله کنترل انتظامی، در ادهی پور، استفاده از وسایل تکنولوژیکی انتقال صدا و تصویر، در درگاه نظام الدین برطرف شده است اما این، راه حلی اساسی و ماندگار نیست. ارتباط حرکتی از خارج به مجموعه به خصوص در موارد اورژانس و همچنین در داخل مراسم با اختلال مواجه است. از آنجایی که تأثیر هویتی مراسم آیینی با وجوه کالبدی - فعالیتی آن رابطه مستقیم دارد، در صورتی که این نکات در درازمدت مورد توجه قرار نگیرند بر وجه خاطره سازی منظر شهری در روزهای بروز آیین تأثیر منفی می گذارد و ممکن است باعث کاهش تعداد گردشگرانی شود که برای تماشای این آیین ها به این شهرها سفر می کنند.

مراسم آیینی قوالی، میوار و غسل مقدس در سه شهر دهلی، اودهی پور و بنارس به عنوان نمونه هایی از سه گونه شکل گیری مراسم در شهر، مرکزی، گسترده و خطی، مورد بررسی قرار گرفتند. بررسی های صورت گرفته حاکی از آن است که آیین های در شهرهای ذکر شده بر اساس معیارهای گوناگونی با ابعاد کالبدی و فعالیتی شهر ارتباط دارد و بر آن تأثیر می گذارد؛ رد پای خود را بر کالبد شهرها برجای گذاشته و سازمان فضایی منسجم از مجموعه شبکه راه ها، فضاهای مطلوب و نقاط عطف را شکل داده است. نکاتی در طراحی اولیه شهر وجود دارد که هماهنگ با هر یک از این مراسم آیینی است. استفاده بهینه از فضای موجود در میان چند مقبره و رو به مقبره پیر بزرگ در مراسم قوالی، خط کشی خیابان ها، ساخت گاتهاها و کاخ های حاشیه دریاچه پچولا که دید بهتر را به مراسم ممکن می سازند و گاتهاها، سکوها و قایق های حاشیه رود گنگ در بنارس همگی نمونه های کارآمدی و هماهنگی فضای شهری با مراسم آیینی هستند. فضاهای اطراف نیز به لحاظ کالبدی نسبتاً با این مراسم هماهنگ شده اند و معنا و هویت هر

پی نوشت

* این مقاله برگرفته از طرح تحقیقاتی «منظر شهری هند» و برداشت های میدانی سفر مطالعاتی آن در سال ۱۳۹۰ است که در پژوهشکده نظر انجام شد.

۱. Varanasi

۲. Udaipur

۳. Ritual Ceremony

۴. Udaipur

۵. Qawwali

۶. Mathura Road

۷. Gangaur

۸. Parvati

۹. Shiva یکی از مظاهر سه گانه خدایان در آئین هندو (شیوا، ویشنو، برهما) که رمز میراننده رب است.

۱۰. Pichola

۱۱. Jagdish Temple

۱۲. Gateway to Gangaur Ghat - گاتها: مجموعه پلکانی است که در حاشیه رود مقدس و به سمت آب ساخته می شود.

۱۳. Diwali: Hindu Festival of Light

۱۴. سه چرخه ای که برای حمل بار و مسافر مورد استفاده است.

فهرست منابع

- Ganj, D. (1990). *Fasts and Festivals of India*. Diamond publications: New Delhi.
- Gardiner, H. (2012). *As Dengue Fever Sweeps India, a Slow Response Stirs Experts' Fears*. available at: [http://www.nytimes.com/world/asia/alarm-over-indias-dengue-fever-epidemic.html?pagewanted=all&_r=1&\(2012/11/07\)](http://www.nytimes.com/world/asia/alarm-over-indias-dengue-fever-epidemic.html?pagewanted=all&_r=1&(2012/11/07))
- [http://kunuzum.com/delhi-enjoy-the-weekly-qawwalis-at-nizamuddin-dargah/\(2010/11/17\)](http://kunuzum.com/delhi-enjoy-the-weekly-qawwalis-at-nizamuddin-dargah/(2010/11/17))
- <http://www.delhitravel.org/wp-content/uploads/Hazrat-Nizamuddin-Dargah-Delhi-Picture-3.jpg> (2011/06)
- http://en.wikipedia.org/wiki/File:Jagdish_Temple_Udaipur.jpg
- <http://www.dharmendragupta.com/image-gallery/1-admin/detail/312-jagdish-temple-udaipurjpg.html?tmpl=component>
- National center for disease control of India www.Nidc.nic.in
- Plum-Ucci, Carol. (2008). *Celebrate Diwali*. Enslow Publishers, Inc.
- Samant, S. (2004). Manifestation of the urban public realm at the water edges in India— a case study of the ghats in Ujjain. *Elsevier: Cities*, 21(3).
- پین، مایکل. (۱۳۸۶). *فرهنگ اندیشه انتقادی، از روشنگری تا پسامدرنیته*. تهران: پیام یزدانجو.
- سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی. *قوالی*. قابل دسترس در <http://rawalpindi.icro.ir/index.aspx?siteid=173&pageid=21456> (۱۳۹۱)
- عابدی، حمید. (۱۳۸۵). *رسوم آیینی و ارزش‌های اخلاقی*. مجله *حدیث زندگی*، (۲۹): ۲۶. قابل دسترس در: <http://www.hawzah.net/FA/magart.html?MagazineID=0&MagazineNumberID=5004&MagazineArticleID=43772>
- علی‌الحسابی، مهران و پای کن، عصمت. (۱۳۹۲). *تدوین چارچوب‌های مفهومی تعامل شهر و آیین‌های جمعی و بررسی مصداق آن در آیین‌های عاشورایی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، (۱۲).
- فکوهی، ناصر. (۱۳۸۹). *جشن، نظم و بی‌نظمی*. روزنامه *همشهری*، ۲۸ اسفند ۱۳۸۹. قابل دسترس در: <http://www.hamshahrionline.ir/print-130784.aspx>
- معین، محمد. (۱۳۵۰). *فرهنگ فارسی معین*. (۱۳۹۲). تهران: امیرکبیر.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۱۹). *لغت‌نامه دهخدا*. (۱۳۹۲). قابل دسترس در <http://www.loghatnaameh.org>
- مینیاتور سجادی، آرمان. (۱۳۹۰). *مراسم‌های جمعی و آیینی و نقش آن‌ها در شکل‌گیری محله*. *نشریه الکترونیکی منظر*. قابل دسترس در: <http://www.manzaronline.com>
- Dubois, A. J. A. (2005). *Hindu manners, customs and ceremonies*. New Delhi: Rupa co.
- Narain, Sh. (1990). *Hindu Customs and Beliefs*. Bumbay: Baharatiya.

مطالعات بیشتر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی